

EGY HÁROMSZÖGLETŰ VALAMI A SZÍVEMBEN... (A LELKIISMERET-FENOMÉN SZERKEZETÉRŐL)

SIMON FERENC

„A lelkiismeret, mondta egyszer egy öreg indián, háromszögletű valami a szívemben. Ha jó vagyok, nyugton van. Ha rosszat teszek, akkor mocomogni kezd, és az élei igencsak fájnak. A legnagyobb baj azonban az, ha továbbra is rossz vagyok, mert akkor az élei eltompulnak, és egyszer csak nem érzékelem többé a fájdalmat.”³⁷⁷

I. A FOGALOM FELMUTATÁSA

Egyikünket furdalja, másikunkat nyomasztja, s van akit mardos. Felébred vagy elalszik; megszólal, vagy hallgat; rávisz valamire, vagy tiltakozik valami ellen; könnyíteni lehet rajta, alkalmasint megterhelni; rossz, vagy jó; van, vagy nincs.

Minden esetben valaminek a tudását, belátását, átérzését jelenti: a magyar a lélek *ismeretét* idiomatizálja, a német a *tudott*-at (*gewusst*), a görög és a latin a *tudó*-t (*oida*, *scio* vagy *scire*, az angol a *belátó*-t és *tanúskodó*-t (*to wit*, *witness*)).

A lelkiismeret a görögben *szüneidészisz*, a latinban *conscientia*, ami azt jelenti, hogy *közösen, együtt tudok valamit*; ez utóbbi alakot veszi át az angol és a francia is.

A magyar jelentés csak látszólag tér el ettől. A *conscientia* minden kultúrában valamilyen belső, ideális valaminek a tudása. A lelkiismeret morális lényünk lényegéről, magváról való tudás; lelkünkkel, vagyis erkölcsi személyiségünkkel való tudó azonosulás.

A lelkiismeret a *jó-fenoménhez* tartozik, a lelkiismeret-furdalás a *bűnhöz*. Nem közvetlenül a pozitív, vagy a negatív értékhez. Hiszen alappozzanata nem maga az érték, vagy annak választásaként a *jó*. A lelkiismeret alapja a reflexió, a tudatos viszonyulás az értékléhez (még ha nem elméleti tudatról van is szó benne.) Ahogy a *jó* a pozitív érték tudatos választása, a mellette való tudatos kiállás, úgy a lelkiismeret is állásfoglalás. De nem *általában az értékek mellett*, hanem *önmagunk felvállalt értékei, értékessége* mellett. Az értékek azon része mellett, amit mi magunk is választunk, – amire saját erkölcsi személyiségünket felépítettük. A lelkiismeret az egyik legszemélyesebb erkölcsi fenomén. A legindividuálisabb személyiség-érték. A kanti formulának meg-

³⁷⁷ <http://de.wikiquote.org/wiki/Gewissen>

felelően: egyfajta „önmagán bíraskodó morális ítélőerő”, amely „tanúskodásra szólítja az embert önmaga ellen, vagy mellett”.³⁷⁸

A görög szó köznyelvi jelentése – ahogy Molnár Attila Károly beszámol róla – eredetileg arra vonatkozott, hogy „többek tudják valaki múltbeli rossz cselekedetét, és emiatt a rosszat elkövető szegyélli magát ezek előtt.”³⁷⁹ A lelkiismeret ennyiben „külsőleges büntudat”, szégyen a leleplezés miatt. De már ennek a köznyelvi jelentésnek is van erkölcsi tartalma. Hisz belső feszültség, ellentmondás fogalmazódik meg benne a tudott, felismert jó és a cselekedet ettől eltérő, ezzel szembeforduló értéke között. A jó tudása vádlófigyelmeztető instanciaként áll cselekedeteink mögött, és ezáltal morális öneszmélésre szólít fel.

A lelkiismeret erkölcsi fenomenjét történetileg a keresztény vallás sajátos értelmezése tette lehetővé. A döntő mozzanat itt – írja Scheler – az önbeszámító élménymozgások *vallási-metafizikai* átértelmezése. Ez abban nyilvánult meg, hogy a lelkiismeretet „Isten szavaként” értelmezték. Csak ez a jelentés adta meg neki a csalahatalanság, a fellebezhetetlenség mítoszát.³⁸⁰

A sztoikus és az újszövetségi gondolkodás a tudó öneszmélés-mozzanathoz hozzárendeli a „*belső törvényhozó és bíró*” jelentést. A lelkiismeret mint „belső ítélőszék” ezáltal már nem tisztán *értékelő* instancia, ami a bekövetkezett cselekvés tartalmára vonatkozik, annak mintegy értékmércéje, hanem olyan igénybejelentés, ami a jövőre vonatkozó követelményt, kellést is megfogalmaz. De ami ennél sokkalta fontosabb: már nem is igazán *erkölcsi* instancia, hiszen az emberin túlmenve egy feltétlen abszolútumra, egy autoriter törvényhozóra: a *vallás* Istenére apellál.

A kereszténység – kialakulásának kezdeteinél – ezzel a „belső ítélőszék”-fenoménnel azonosította a lelkiismeretet. De e tanítás – egyfajta lételvként, a megítélés igazolási kritériumaként, az igazodás értékbázisaként – főlérendelte ennek az „isteni ítélőszék” külső autoritását. A tomista lelkiismeret-felfogásban a lelkiismeret mint „forum internum” már az isteni törvényhozás előírásainak a végrehajtatója, – egyfajta alsóbbrendű bíróság, amely a legfelsőbb bíróság irányelveiben eleve meglévő *recta ratio*-t hajtja végre. Ez a „helyes értelem” Istentől, az isteni törvényből ered. A *conscientia* tehát kiegészül a

³⁷⁸ Lásd: I. Kant: Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, Werke. Bd. 8, S. 860 – I. Kant Vallás a pusztaság határain belül. In: *Vallás a pusztaság határain belül és más írások*. Gondolat Kiadó. 1974. 342; 343. o.

³⁷⁹ Molnár Attila Károly: Kolnai és a modern lelkiismeret problémája. *Politika-tudományi Szemle*. 2005. 3-4. 54. o.

³⁸⁰ Lásd: Max Scheler: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Gondolat Kiadó. 1979. 492. o.

synderesis- szel: a „legfőbb etikai alapelvek készség szerinti, azaz habitusként való birtoklásával”. A hasonlat persze sántít: a vallási fordulattal a *morális* nem a *jogi* felé vesz irányt, hanem a *religiosus* felé: Isten és az ember hitbéli kötése, szövetsége felé.

A lelkiismeret erkölcsi fenoménjét történetileg a keresztény vallás sajátos értelmezése tette lehetővé. De valóban erkölcsi fenoménként mégis csak a vallásiról való leoldozódásában létezhet. Ahol a személy erkölcsi autonómiája, önmeghatározása lép egy külső autoriter hatalom helyébe. Mert csak így lehet a „morális szerzőség” tudata, így lehet valóban „belső törvényszék és bíró”. A vádló lelkiismeret mindig ennek a *szerzőségnek* a tudata

A lelkiismeret-fogalom deszakralizálási folyamata – „a vallásos hit leáldozó napjának egyik alkonypír-jelensége”, ahogy Scheler fogalmaz – a reformációban kezdődik, – mégpedig a *synderesis*-nek és a *forum externum* autoriterigényének a kiiktatásával.

A lutheri „önmaga papja és bírja” formulának felel meg az „önmaga felett ítélkező morális ítélőerő” kanti értelmezése – az erkölcsi autonómia valódi megteremtése irányában megtett első etikai lépés. A lelkiismeret nem megszerezhető valami – mondja Kant –, és nem lehet kötelességgé tenni, hogy megszerezzük, hanem minden ember, mint erkölcsi lény, eredetileg önmagában hordozza azt”. Minden embernek „önmagát kell cselekedetei bírójának gondolnia.”³⁸¹ Ezt a *belső bírót* Kantnál élesen meg kell különböztetni a gyakorlati észtól mint erkölcsi normaadótól, – vagyis a tomista *synderesis*-től.

De Hegel is a *synderesis* felszámolásához köti a lelkiismeret morális lehetőségét: „a lelkiismeret semmiféle tartalmat nem ismer el abszolútnak a maga számára, mert abszolút negativitása minden meghatározottnak. *Önmagából* határoz meg... – írja a Fenomenológiában, majd hozzáteszi: „Mert valósága az ő számára nem ez az odaállított kötelesség és meghatározás, hanem az, amelyet önmagában való abszolút bizonyosságában bír.”³⁸²

Mindez formálisan persze felszabadulásnak, az ember elv előtérbe kerülésének, vagyis *erkölcsi* szabadságharcnak látszik, hiszen a lelkiismeret-fenomén *önbeszámítás-mozzanata* válik benne az alaphangsúlyá. De ez a deszakralizációs fordulat nem feltétlenül az ember erkölcsi-értéktani önvizsgálatának, erkölcsi öneszmélésének és önkontrolljának modus vivendije, hanem ugyanúgy lehet az önérdeknek, a személyes *akarat* vallás- és erkölcsmentes

³⁸¹ I. Kant: Die Metaphysik der Sitten, In: *Werke in zehn Bänden*. Band 7. hrsg. v. Wilhelm Weischedel. Darmstadt [Wissenschaftl. Buchgesellschaft] 1983. 531-532. o. – I. Kant : *Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat **Kiadó**. Bp. 1991. 514. o.

³⁸² G. W. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai **Kiadó**. 1979. 329; 332. o.

feltétlenségének – tehát egy a morális lelkiismereten kívüli fenoménnek – a kifejezésre juttatója is.

II. HANG EGY MÁSIK VILÁGBÓL

A) AZ EMOCIONÁLIS APRIORITÁSRÓL

A lelkiismeretet Hartmann – az önbeszámítással, a felelősséggel és a bűntudattal együtt – az erkölcsi értékek egyik lényegi aspektusaként tárgyalja, az *etikai értékapriori* fenoménjének aspektusaként.³⁸³

„E szó hallatán mindenki a helyeslés (vagy helytelenítés) belső instanciájára gondol, a jó és a rossz jelzésének a módjára, egyfajta belső „hangra”, amely felszólítás nélkül, váratlanul, talányosan szólal meg önnön lényünk mélyéből.”³⁸⁴ „Az un. „lelkiismeret hangja” a primér értéktudat egy alapformája, – talán a legősibb jellege, illetve módja annak, ahogy az értékérzés az emberben érvényt szerez magának. A talányosság, ami ehhez a „hanghoz” tapad, és amit a jámbor érzület minden korban mint valami magasabb hatalom beavatkozását, mint Istennek az emberben megszólaló hangját fogott fel, egészen pontosan csak az emocionális aprioritás fogalmához illik. Hisz nem szólal meg, ha szólítják, vagy megpróbálják felkutatni, de hivatlanul jelentkezik, saját törvénye szerint, ahol nem is számítanak rá. Nyilvánvalóan önálló és öntevékeny hatalom ez az emberben, amely kivonja magát az akaratunk alól. Valóban „magasabb” hatalom megnyilvánulása ez: hang egy másik világból, – az értékek ideális világából.”³⁸⁵

Az értékérzés elsődleges, közvetlen érintkezés az értékességgel. Nem egyszerűen tudás, hanem átélés, megélés, a személyes értékességben (vagy értéktelenségben) való megmerítkezés. Érzület, mégpedig apriori, feltétlen, eleve fennálló érzület. De nem tudattalan, nem reflektálatlan. Akkor nem lehetne ugyanis önbeszámításnak, felelősségnek, bűntudatnak, bűnbánatnak, lelkiismeretnek az alapja.

A lelkiismeret nem maga az értékvilág, nem a cselekvésünket választásunkon keresztül meghatározó „végső erkölcsi instancia”. Csupán csak hordozója, „nem pedig végső forrása az erkölcsi értékeknek.”³⁸⁶ Egyfajta szerv: a jó és a rossz megismerésének belső szerve

³⁸³ N. Hartmann: *Ethik*. 3. kiadás: Walter de Gruyter & Co., Berlin 1949. (I. rész, 14. fejezet, h. pont), valamint a bűntudat erkölcsi háttereként, alapjaként (III. rész, 78. fejezet a. pont)

³⁸⁴ N. Hartmann: *Ethik*. Id. k. 134-135. o.

³⁸⁵ Id. m. 135. o.

³⁸⁶ M. Scheler: Id. m. 490. o.

Mint az általunk elfogadott értékek melletti tudatos kiállás – *szubjektív* valami: mindenki számára egyéni és személyes. Hiszen a morális önreflexió instanciája. De ezzel együtt és ennek ellenére korántsem esetleges-szubjektív-visztikus; értékelő-tanúsító hangja semmiképp sem pusztá *vélemény*.

Ennek során ragaszkodnia kell ahhoz, hogy az erkölcsi érték hordozó és megvalósító szubjektuma szorosan véve soha nem lehet *egyén-feletti nagyság*. Hogy az erkölcsiségen „belül” maradhassunk, az etikának ragaszkodnia kell ahhoz az elvhez, hogy az egyén-feletti (szociális) szubjektumok személyessége mindig csak „als ob”-szerű fenomén lehet.

B) A MAGUNK FARAGTA KÖTÁBLA ÉS A LÉGY HÚ ÖNMAGADHOZ ÉTHOSZA

A scheleri etika elgondolásában a lelkiismeret lényegileg *negatív* funkciót tölt be. Kifogást emel, nem-lenni-kellőnek mutat valamit: – a saját tevékenységet, ha az a saját értéktudattal, értékérzéssel szemben nyilvánul meg. Egyfajta „tiltakozás az adott viselkedés ellen”, de olyan instancia, ami soha nem mondja meg, hogy mi a jó. „Eredetileg tehát nem nyújt pozitív belátást, hanem pusztán kritikai, részben óvó, részben irányító jellegű jelenség.”³⁸⁷

Ahogy a szókratészi *daimón* – mondhatnánk –, ez az egyes emberben lakozó *általános emberi* vagyis *értékbeli-isteni* instancia. Ami int, illetve figyelmeztet, ha rosszat tenni készülünk, de soha nem mondja meg, hogy mit is kell valójában tennünk. De a *daimón* negativitása az instancia tartalmatlanságából, a bennünk aktualizálódó értékérzés konkretizálatlanságából, elvontságából fakad: az *általános emberi* nevében figyelmeztet, int a jó belátására, aminek nincs a különös személyre vonatkoztatott értéktartalma. De épp ezért nem is *lelkiismeret*.

A negativitás, amiben Scheler a lelkiismeret-fenomén lényegi mozzanatát látja, soha nem a követelmény tartalmára vonatkozik, hanem a reagáló cselekvésre magára. Ne tedd meg, amit nem vállalsz fel, ami ellentétes a meggyőződéssel. Vagyis pozitíve: csak azt tedd, amit felvállalsz, ami saját meggyőződésedből fakad.

Ahhoz tehát, hogy saját meggyőződésünk alapján cselekedjünk, vagy meggyőződésünk alapján ítéljük meg cselekedetünket, mindenesetre tudni kell, hogy „mi a meggyőződésünk”, tudni kell, hogy mi ennek a meggyőződésnek a preferált értékhez való viszonya. Nem pusztá daimonion, hanem önbeszámításon, felelősségérzeten, felvállalt büntudaton alapuló személyes *értékreflexió*.

Scheler két kijelentése: hogy „a lelkiismeret nem azonos az erkölcsi belátással”, s hogy tehát „nem nyújt pozitív belátást, hanem pusztán kritikai ... jellegű” – nem konjugálnak egymással. A lelkiismeret nem azonos az

³⁸⁷ Id. m. 491. o.

erkölcsi belátással, – ez igaz; többlet: erkölcsi tapasztalatunk hozzájárulása ehhez a belátáshoz. Hisz „az ő munkája ott kezdődik, ahol a norma, az erkölcsi törvény belátása már megszűnt”, ahol a cselekvés és az akarat már eleget tett (vagy nem tett eleget) nekik. Mindazonáltal „nyújt”, és kell is, hogy nyújtson „pozitív belátást”. Az egyéni értékmércének az egyéni cselekedetre vonatkozó újra- és újramegfogalmazását. Önmaga számára – akár önmaga értékelésével szemben is. Épp ennek a következménye, hogy mindenkinek mást „mondhat” az adott értékelvárással szemben, s hogy alkalmasint tévedhet.

Megerősíteni látszik mindezt a *bűntudat-fenomén* sajátossága.

Az erkölcsi bűn (és a bűntudat) is következményként létezik, a tett elkövetése után. Sorsként ront ránk, „irányzottan, követelően, elsöprő erővel. Mindazonáltal nem valami külső erőként érzékeljük hatását. Bennünk magunkban éled fel ez az erő, amely ellenünk tanúskodik.”³⁸⁸

Ahogy a lelkiismeret hangja: szükségszerűen jelenik meg a tettet követően, ha etikailag értéktelennek érezzük azt. „Az emberi lényeg legmélyéről származó, őseredeti, megvesztegethetetlen valami fordul itt közvetlenül az erkölcsi tudathoz, olyan valami, ami fölött az embernek nincs semmi hatalma.” A bűntudatban „önmagunkat, a magunk szerzőségében fogjuk fel értékellesnek; erkölcsi létünkkel kiállunk tettünk mellett, de ezzel egyidejűleg el is utasítjuk azt...”³⁸⁹

A bűntudat nem csupán „kifogást emel”, nem csupán „nem-lenni-kellőnek” mutat be valamit, (mármint a tettünket) sőt, nem is csupán ítélt, vagy elítél, ahogy egy külső autoritás tenné. Több annál. Terhet rak ránk: saját emberségünk, emberi lényegünk, erkölcsi szerzőségünk terhét, melyet soha senki le nem vehet többé rólunk anélkül, hogy erkölcsi autoritásunkat, szabad személyiségünket fel ne számolná vele. Terhet rak ránk – és ezáltal saját lényegiségünket, morális autonómításunkat manifestálja. Mert tetteinknek – ahogy értékválasztásunknak is – mi magunk vagyunk a szerzői: előrelátó és előremeghatározó szubjektumai. Erre fut ki Hartmann bűntudat-elemzése is: „A személy kiállása ezért az alapértékért alapjában épp az erkölcsi szabadság valóságának a bizonyítéka, amely magában a bűntudatban, a maga morális terhével fellépő rossz lelkiismeretben, sőt, a megbánásban és a bűnös kétségbeesésében is jelen van.”³⁹⁰

³⁸⁸ N. Hartmann: Id. m. 740. o.

³⁸⁹ Id. m. 741. o.

³⁹⁰ Id. m. 742. o.

EXKURZUS: A MORÁLIS SZERZŐSÉG ELVITATÁSA A VALLÁS LELKIISMERET-FOGALMÁBAN

A vallási felfogás szerint a lelkiismeret egy külső, *abszolút instancia* parancsoló megszólalása bennünk. De Isten hangjának ez az állítólagos megszólalása nem maga a *lelkiismeret*, hanem a *synderesis*-szel, az örök törvény megőrzésével, ennek kötelezőségével kiegészült lelkiismeret; -- nem tisztán erkölcsi, hanem a *vallásos hitre* felépített erkölcsi. A teológia megköveteli, hogy a lelkiismeret alapjául szolgáló természeti törvényt az „örök törvényre”, illetve Isten feltétlen és személyes valóságára vezessük vissza. Kiiktatja az ember morális autonómiáját, önértékűségét, erkölcsi szerzőségét. Az „első Ádám” erkölcsisége, amelyre a *synderesis* és a *recta ratio* vonatkozik, épphogy nem morális állapot. A jóság Istenének egyfajta értékzsarnoksága, az embert csak vallásilag, de nem morálisan beszámító gondviselése. Követelő, a morális személyiség *öntörvényadását* kikerülő törvény. Végso soron kikapcsolja – mert egy üdvtörténeti stáció teljesülésétől teszi függővé -- a személy önmagával szembeni beszámítását, kihordott büntudatát, önvádoló lelkiismeretét, egész lelkiismereti döntését, autonóm szerzőségét, személyes éthoszát. Végso soron kikapcsolja a személy erkölcsi szabadságát.

De miért kell a kereszténységben a *synderesist* mégis a *conscientia*-val kiegészíteni? Mert a vallás nincs meg az ember hitbéli viszonyná avanszált akaratszabadsága nélkül: mert a vallásnak – hogy ember és Isten viszonya szentséges, értékbéli viszony lehessen -- „számolnia kell a felelősséggel, a beszámítási képességgel, az emberi bűnnel -- ahogy a bűn-fogalom benne megmutatkozó központi helyzete ezt bizonyítja is.” A „második Ádám” döntése, morális akarata nélkül nem létezik szentséges hitbéli viszony.

EXKURZUS: VÁDLÓ LELKIISMERET VERSUS ÖNIGENLŐ AKARAT

A lelkiismeret világi formája – a polgári forradalmakban, illetve azokat követően a politikai liberalizmusban – felhigíthatja, sőt nem egy aspektusában fel is számolja a primér erkölcsi tartalmakat. A deszakralizált természeti törvényben felszívódik az objektív és általánosan érvényes értékkövetelmény feddő, vagy korrigáló, – egyáltalában: értékelő instanciája, de nem épül ki helyette a lelkiismereti önértékelés „primér, mindenkinek az érzületében jelen lévő tudata”.

A kérdés mindig csak az: mennyire engedi az etika felhigítani ezt az erkölcsi fenomént; mennyire engedi lényegi elemeit más jellegű, más illetékes-ségű és hatáskörű társadalmi hatalmak fogalmi mozzanataival helyettesíteni.

Az axiológia legfontosabb feladata ezen a területen az erkölcsi érték megkülönböztetése a magát közjóként előtérbe állító *közjogi hasznosságtól*, vagy közelebbről: az értékérzés megkülönböztetése a puszta *akarattól*.

A modern, deszakralizált lelkiismeret-felfogás – amely a politikában és egyéb „közéleti praktikákban” egyre hangosabban hallat ideologikus-manipulatív hangokat – a lelkiismeret önértékelő és *önvádoló* belső hangját kifordítja: a *magát-vádolás* lelkiismereti hangját az *önigenlés* akarati szavára cseréli ki. És mindezt a lelkiismereti szabadság politikaivá transzformált értéke követelményének jegyében. A lelkiismeret szabadságkövetelménye jegyében úgymond, amelynek döntéseit nem kell indokolni, sőt, amelynek tartalma vita tárgyává sem tehető.

Az *akarat* nem azonos a *lelkiismerettel*. Az akarat az ember természetes hajlama, vagy reflektált érdeke haszonösszefüggései mentén szerveződik. Az akarat önmagában nem ismeri a bűntudatot és a felelősségtudatot sem, mert érvényességi körét, hatáskörét nem az önvizsgálat, az önbeszámítás és az önértékelés határozza meg, illetve jelöli ki. A lelkiismeretet ezzel szemben sohasem haszonösszefüggések, sohasem a hordozó szubjektum életérdekei vezetik, hanem a morális önértékelésnek az autonómiája. Sőt olyannyira kivonja magát az akarat alól, hogy alkalmasint épp az életérdekek ellen fordul. A vádló lelkiismeret, vagyis a *bűntudat-fenomén* a legjobb példa erre. Hartmann a moralitás egyik legsajátlagosabb jelenségének tekinti, hogy a lelkiismeret és a bűntudat épp hogy a feje tetejére állítja az ember természetes hajlamait, praktikus életigenlését – vagyis a „közjóként” felszentelt akaratot: úgy áll ki erkölcsi létével a tett mellett, hogy közben el is utasítja azt. Olyan ellentmondás ez, amely csak erkölcsi ellentmondásként létezhet és értelmezhető. Sőt, egyenesen olyan ellentmondás, amely épp „a lelkiismeret igazi létezési módja és mozgásformája”.

III. VAN-E LELKIISMERETLEN EMBER?

(A „LELKIISMERETLEN EMBER” PARADOXONA)

„A lelkiismeretlenség nem a lelkiismeret hiánya, hanem a hajlam arra, hogy ítéletét ne fogadjuk el.” mondja Kant az *Erkölcstisztség metafizikájában*. „Lelkiismerete minden embernek van, és belső bíró figyel, fenyegeti és tartja általában respektus (félelemmel elegyes tisztelet) alatt; ez a benne lévő, a törvények felett őröködő hatalom nem olyasvalami, amit (önkényesen) ő maga állít elő, hanem lényéből fakadóan van meg benne.”³⁹¹

A kérdés erkölcsi magja már a bűn ágostoni dilemmájában jelen van: a jó belátása nem szavatolja annak megtevését is, illetve: a bűnös cselekedet nem mindenkinek okoz bűntudatot. Lehet, hogy nincs is mindenkinek lelkiismerete?

³⁹¹ I. Kant: *Az erkölcsök metafizikája*. Id. k. 554. o.

Ember és Isten üdvtörténeti dialógusára nézve Ágostonnál ennek lehetősége ki van zárva: Isten szava minden embert megtalál, még ha nem mindenben aktualizálódik is ez a hang. Lelkiismeret nélkül nem lehetséges *emberi* lény, hiszen – ahogy korábban említettük – reflexió, morális akarat nélkül nem létezne szentséges *hitbéli viszony*.

Az etika így teszi fel a kérdést: létezhet-e lelkiismeret nélkül moralitás, vagy egyáltalában emberi éthosz? Élhetünk-e emberi életet személyes lényeinkre való állandó vonatkozásunk, önbeszámítás és felelősségérzet, önmagunk morális vizsgálata, erőnyeink és gyarláságaink felvállalása – vagy egyetlen szóval: önnön arcunk nélkül?

Mit csinál a szél, amikor nem fúj? Mit csinál a lelkiismeret, amikor nem furdal, nem mardos? Létezik-e egyáltalán?

De még mennyire, hogy létezik. A legkülönbözőbb életszituációink, erkölcsi szituációink jelzik létezését. Amikor felelősséget érziünk embertársainkért, amikor fájdalommal éljük meg a másan esett sértést, amikor felelősségünket kutatjuk az elvesztett csata után, vagy alkalmasint megtagadjuk a fegyveres katonai szolgálatot, akkor nem haszonösszefüggésekben gondolkodva törekszünk valamire; de még csak nem is pozitív értékeket szeretnénk támogatni, vagy negatívakat elkerülni; törekvésünkben nem embertársi lojalitásunk, udvariasságunk nyilvánul meg. *Fenyegető veszélyt érziünk*: a világ folyását összeegyeztethetetlennek érezzük lelkünk autoritásával. Lelkiismereti okokból csinálunk, vagy nem-csinálunk valamit, mert *van* lelkiismeretünk, van lelkünk. Lelkiismeretünk – minden furdalás, és mardosás, minden megszólalás nélkül is – szilárd bástyaként áll döntéseink mögött, erőteljesebben és biztosabban, mint gondosan megépített házunk, anyagi biztonságunk, vagy államunk törvénybe foglalt akarata. Erősebb parancs ez mindennél, hiszen nem babra megy a játék; nem valamiféle külső megítélésen, egy külső autoritás értékelésén múlnak a dolgok. A személy erkölcsi integritása, egyáltalában: személy-léte forog kockán. Ház nélkül, világi hatalom nélkül, vagy katonai fenyegetés alatt még élhetünk, – de *arcunk nélkül*, önnön személyiségünk nélkül, önmagunkat feladva, vagy kijátszva sosem.

A paradoxon abban mutatkozik, hogy voltaképp a lelkiismeretlen embernek is van lelkiismerete, ahogy minden személynek, legyen az bármilyen ségenyes, differenciálatlan, vagy tartalmatlan. A személy fogalmához tartozik, ahogy fordítva is: csak az a lény tekinthető személynek, akiben az egyéni értékhorizont lelkiismeretté szerveződik össze. Létezik, de a lelkiismeretlenben nem aktivizálódik, nem szólal meg, – vagy megszólal, de a személy elhallgattatja, elnémítja, elfojtja. Ahogy Kant is mondja: „a lelkiismeretlenség nem a lelkiismeret hiánya, hanem a hajlamunk arra, hogy ítéletét ne fogadjuk el.”³⁹²

³⁹² I. Kant: Vom Gewissen. In: *Die Metaphysik der Sitten*, Id. k. 532. o. – Az erkölcsök metafizikája. II. rész. Bevezetés. XII. b. pont. Id. k. 515. o.

Lelkiismeretünk akkor mardos bennünket, ha nem tettünk vagy teszünk eleget a *magunk faragta kőtábla* (a „felvállalt” érték) követelményének. Ha erkölcsileg *hűtlenné* válunk önmagunkhoz, ha megcsaljuk magunkat. Sőt, azon túl is.

A lelkiismeret morálisan nagyobb terhet rak a személyre, mint a pusztá felelősség. A felelősség mindig megköveteli a szándékosságot, a tudatos gondatlanságot, vagy legalább a hanyagságot (negligencia). A lelkiismereti önreflexió ellenben nagyon könnyen túlmehet a gondatlanság legalacsonyabb szintjén, a személytől *szubjektíve* elvárható figyelem, illetve körütekintés megkövetelésén is. Gondoljunk csak arra az esetre, amikor egy anya a lakástűzben teljesen végtelenül elveszti gyermekét. Az utólagos önvádban, lelkiismeretfurdalásban olyan lelkiismereti parancsnak veti magát alá, amely túl van minden elvárhatóságon, vagy magyarázhatóságon. És ez megint csak az emberi éthosz egyedülálló sajátossága.

Élcelődhetünk Osborne-nal együtt, hogy „akinek rossz a lelkiismerete, az sok lelkiismeret-furdalást spórol meg”; vagy mondhatjuk cinikus-keserűen, hogy „néha a lelkiismeret csak azért lehet tiszta, mert soha nem volt használatban”. De egyet nem tehetünk: nem tüntethetjük el életünkben, – mert ezáltal *emberi arcunkat* számolnánk fel.